

Gondolatok

az

azonosságtudatról

A szaktudományokban és a hétköznapi beszédben is gyakran használjuk az azonosság fogalmát.

Mit nevezünk azonosságnak?

A tárgy vagy jelenség önmagával való egybeesését, egyenlőségét. Ugyanakkor az azonosság több tárgy egyenlőségét kifejező kategória is. Az *A* és a *B* tárgyról csak akkor mondhatjuk, hogy azonosak, ha minden *A*-ra jellemző tulajdonság a *B*-t is jellemzi, és fordítva (Leibniz). Az azonosság azonban sohasem elvont, hanem konkrét, szorosan összefügg a különbséggel és a viszonylagossal.

Az emberi önfelismerés nem egyéb, mint önmagával való azonosulás. Másként elképzelhetetlen volna szellemi-erkölcsi önállósága és tudatos cselekvése a bonyolult és sokrétű valóságban. Az ember alapvető élményként éli át önmagával való azonosságát. Tehát *lételemény*. Az azonosság tudatának bármilyen elferdülése vagy éppen felbomlása személyiségzavarhoz, lelki betegséghez vezet.

Önmagunkkal úgy tudunk azonosulni, ha képesek vagyunk változatos formában azonosulni más emberekkel, akikkel kapcsolatba kerülünk, egy nyelvet beszélünk, akiktől át vesszük a szokásokat, hagyományokat, értékeket, parancsokat, tilalmakat. A szűkebb családi körtől kezdődően egészen a nemzetig, nemzetiségig. A *ki vagyok én* kérdésre adott válaszok között szerepelhet, hogy férfi vagy nő vagyok, tanár vagy mérnök vagyok, csíki, udvarhelyi, szatmári vagy háromszéki vagyok, és nem utolsósorban az, hogy magyar vagyok. Sokféle az azonosító kategóriák száma.

Az ipari társadalom előtti történelmi korokban a közösségi szerveződés alapformái a szűkebb kiterjedésű közösségek voltak: faluközösség, város, céh stb. Az ugyanazon közösséghez tartozás tudatosodása viszonylag nagyobb zökkenők nélkül történhetett, mert mindenki mindenkit ismert, mindenki mindenkiel kölcsönös kapcsolatban állt. A faluközösséget vagy a kézműipari várost — preindusztriális — a kölcsönös függés, a viszonylagos gazdasági önellátás, a nyelvi és kulturális egyöntetűség tartotta össze. E „természetadta” emberi környezetbe beleszületett egyén, a közvetlen és kölcsönös kapcsolatok hálózatában elsajátította azokat az együttélési szabályokat, szokásokat, eszméket, hitvilágot, nyelvet, amelyek döntően meghatározták közösségével való érzelmi és tudati azonosulását.

A polgári társadalommal felbomlottak a pri-

mér, „természetadta” közösségek. Az emberi kapcsolatok nem a rokonszenv és a „mi-érzés” alapján keletkeznek, hanem a számítás, megfontolás alakítja azokat, a világfelfogást is kiszajátítják a különböző érdekcsoportok, a magatartás, viselkedés és életvitel ésszerű mérlegelés tárgya lesz. Az atomjaira szakadó társadalom viszonyai között keletkeztek a nemzetek és nemzetiségek, az egy nyelvet beszélő, közös kultúrában nevelkedő és tevékenykedő, de különböző osztályokhoz és rétegekhez tartozó embercsoportok társadalmi egysége. Az újkor társadalmában a nemzet és nemzetiség olyan természetes közösség, mellyel az egyén anyanyelvén és kultúráján keresztül azonosul. Balítéletek ellen mindjárt meg kell jegyezni, hogy a nemzeti-nemzetiségi tudat nem ideológiai fikció, és nem efemer jelenség. Az osztály viszonyok megváltozásával, ahogyan azt egyes túlfűtött ideológusok képzelték, a nemzetek és nemzetiségek nem tűntek el, nem olvadtak a megáldott egységes szocialista emberiségbe.

Egy nemzetet vagy nemzetiséget belül anynyiféle személyiség és neki megfelelő azonosságtudat van, ahány egyedből áll az illető nemzet vagy nemzetiség. Ugyancsak különbségeket találunk egy nemzet vagy akár nemzetiség osztályai és rétegei, valamint városi és falusi népessége között. A nemzet és nemzetiség mindenképpen politikai közösség. Az ehhez való csatlakozás egyéni döntés kérdése. Az azonosulás nem feltétlenül jelenti a politikai célkitűzésekkel, államrenddel, társadalmi berendezkedéssel, uralkodó ideológiával való világnézeti és gyakorlati egyetértést. Az, hogy *magyar vagy francia vagyok* nem bárki számára azonos eszmei és érzelmi telítettségű önmeghatározás. Mondandómat történelmi példával illusztrálnám. Hegel a jénai csata idején (1806) ezeket írta egyik levelében: „Látam a császárt — ezt a *világlelket* — a városon keresztül felderítésre kilovagolni; — valóban

csodálatos érzés látni egy ilyen individuumot, amint itt egy pontra koncentrálna, lovon ülve, átfogja a világot és uralkodik rajta... A poroszoknak — persze nem lehetett jobb prognosztikont felállítani —, de csütörtöktől hétfőig ekkora előrehaladást tenni csak ez a rendkívüli ember képes, akit nem lehet nem csodálni“. Ilyent írni egy hódítóról? Igen, mert Hegel Napóleonban a haladó eszmék és reformok hordozóját tisztelte. Hegel is német volt, és azok is, akik a porosz reakciós államrendet és társadalmi elmaradottságot védelmezték. A németiséggel való azonosulás minősége választotta el őket, és a népért érzett felelősség. Hasonlóképpen Emerson, amikor Amerikában a szökött rabszolgáikról szóló törvényt hozták, kerekén kijelentette, hogy ilyen törvényt mindenkinek, már az első alkalommal meg kell szegnie.

E nagy példák, melyeket nyugodt lelkiismerettel elfogadhatunk mintáknak, arról tanúszkodnak, hogy az azonosulás milyensége az egyén szabad elhatározásától függ. Valakinek magyar, román, német, francia mivolta nem szűnik meg azzal, ha nem azonosul a bornírt társadalmi állapotokkal vagy elfogadhatatlan állammal.

A nemzeti és nemzetiségi azonosulás döntő tényezői a kultúra, a nyelv és a társadalmi együttélés, mert az egyén csak mások által válhat önmaga számára is objektummá. Ahogy József Attila írta: „...hiába fűrösztöd önmagadba / csak másokban moshatod meg arcodat“.

A nemzeti és nemzetiségi azonosság legfőbb tudatosítója, ismétlem, a *kultúra* és a *nyelv*.

A kultúra nem tekinthető azonosnak a tudományos és technikai ismeretek felhalmozódásával, a természet megismerésével és az anyagi javak termeléséhez szükséges jártasságok megtanulásával. A nemzeti vagy a nemzetiségi közösség — korunk két legfontosabb együttélési alakulatának — értékalkotó tevékenysége feltételezi a természet megismerését, erőinek felhasználását, a szabad és értelmes cselekvést, amellyel az egyén és közösség, összhangban az emberi nem fejlődésével, társadalmát megszervezi és irányítja. A korszerű nemzeti és nemzetiségi kultúrában egyfelől megőrződnek azok az információk, amelyek a közösségi összetartozást tudatosítják, másfelől azok az ismeretek tárgyasulnak, amelyek a termelő-fogyasztással kapcsolatosak. A kultúra a közösség célképzetét is őrzi. Az ember tevékenysége elképzelhetetlen a szubjektum (egyéni vagy kollektív) szabályozó mozzanata nélkül. A kollektív szubjektum — nemzet és nemzetiség — szintetizálja és újraalkotja az elődöktől átvett értékeket, mintákat és ismereteket. Ezzel biztosítja létének és azonosságának folytonosságát. Ugyanilyen fontos, hogy a valóság megértése és értelmezése a természetes nyelv kommunikációs rendszerén keresztül történik. Aki jól ismeri anyanyelvét a tevékenység valamilyen stratégiájával is rendelkezik, a valósághoz való viszony valamilyen módozatának is birtokosa. J. M.

Lotman meggyőzően bizonyítja, hogy a kultúra jelei a természetes nyelven keresztül döntően az adott nyelvi rendszer befolyása alatt állnak, és így másodlagos jelrendszerként működnek.

A legújabb kutatások eredményeire támaszkodva megállapítható, hogy a nemzetek és nemzetiségek természetes nyelvei — az anyanyelvek — nemcsak az érintkezést és a közös tevékenységet biztosítják. A valóság megértésének és értékelésének nyelvi kifejezése nem egységes, mert az anyanyelvi közöségtől nem szakítható el a valóság megismerése. Nem véletlen, hogy a nyelvet tartjuk a nemzet és a nemzetiség legfontosabb attribútumának.

Kétségtelen, hogy az anyanyelven keresztül a közösségbe (nemzetbe, nemzetiségbe) beépült, az azonosság megőrzésében oly fontos humán ismeretek és értékek — emberi tulajdonságokat kifejező jelzők, viselkedésre, szokásokra, emberi kapcsolatokra, hagyományokra vonatkozó ismeretek és stratégiák — a rohamos változások ellenére is viszonylagos állandósággal rendelkeznek. Legfeljebb az elcsúsztatás módja, formája és mennyisége igazodik a természettudományok fejlődésének vonalához. Az anyanyelv — mint természetes nyelv — továbbra is a valóság megértésének eszköze, egysége, struktúrája, érthetősége a világ egységének, struktúrájának, érthetőségének modellje marad.

Tehát az anyanyelv és az anyanyelven tanulás nemcsak a nemzetiségi azonosulás, hanem a valóság megismerésének és a tevékenység megszervezésének eszköze is. A valóság megismerése és az azonosulás egymástól elválaszthatatlan. Másfelől fejlett észleléssel, figyelmeztetett gondolkodással az olyan személy rendelkezik, akinek szóincse és beszédkultúrája fejlett. A nyelvtanításban és tanulásban nagyon fontos, hogy az idegen nyelv vagy nyelvek külön rendszerként kerüljenek a tanuló tudatába. Az anyanyelv az *emberi nyelv alapképlete*, bármilyen idegen nyelv elsajátításának feltétele. Előbb önmagunkkal azonosulunk, hogy másokat megértsünk és megismerjünk. Az azonosság megőrzésében nagyon fontos az ugyanazon nyelvet beszélők folyamatos nyelvi érintkezése is. Gondolok a személyek közötti érintkezés gyakoriságára éppúgy, mint a tömegkommunikációs eszközökre, irodalomra és a közéleti tevékenységi formák anyanyelv használatára. Az én-tudatnak a mi-tudatban kell megerősödni.

Eddig jórészt a két közösségi együttélési formát, a nemzetit és nemzetiségit együtt említettem, mert a mennyiségi arány, hogy egyik népesebb mint a másik, semmiképpen sem jelenti utóbbi nyelvi és kulturális fejletlenségét, még kevésbé alacsonyabbrendűségét. Az azonosulás mechanizmusa is, a lényegét illetően, ugyanolyan. Az olyan nemzetiségeknél viszont, melyeknél még nem alakult ki a fejlett civilizáció igényeinek megfelelő nyelv és írásbeli kultúra, a fejlettebb kell ahhoz hozzásegítse. (Gondolok itt elsősorban a „harmadik

világ“ országainak nemzetiségeire, etnikai csoportjaira, Ázsia, Afrika, Óceánia népeire. Az európai nemzetiségek — számuk 50—60 millióra tehető — kultúrája egyenlő fejlettségű a nemzeti kultúrákkal.)

A nemzetiségek olyan más országok területén élő nyelvi és kulturális közösségek, melyeknek nincs önálló gazdasági életük és különálló államszervezetük. A mellérendeltségből származik, hogy többnyelvű társadalomban kell megőrizni az azonosságukat is. A sajátos helyzet hozza létre a nemzeti és a nemzetiségi azonosulás közötti lényegi különbségeket.

A legfontosabb, hogy a nemzetiség a többnyelvű társadalom viszonyai között ne kerüljön hátrányos helyzetbe, ne érezze magát kiközösítettnek, másodrangúnak. Ez úgy érhető el, ha a nemzetiség mint izomorf — ebben az értelemben: hasonló összetételű — egység kapcsolódik a társadalmi struktúrához, részt vesz a hatalom gyakorlásában és intézményein keresztül önmagát irányítani tudja. A hátrányos helyzet zavart okoz az önazonosításban. De az életképes nemzetiség még hátrányos helyzetében is meg tudja őrizni önnön azonosságát, különösen akkor, ha képes feloldani a *valóságban létező diszkordanciákat*, az egyenetlenségeket, az egyetértés hiányát, az elkerülhetetlen viszályokat, konfliktusokat. Ez a fejlett nemzetiségi kultúra sajátossága. Az ilyen kultúrában az azonosságtudat is fejlett. Az igazi baj abból származik, ha a szükséges társadalmi tapasztalatok és felkészültség híján elveszti arányérzékét, illúziókat kerget vagy a kilátástalanság lesz úrrá rajta. E helyzetek összes lehetséges változataiban elferdül azonosságának tudata, meggyengül összetartó ereje a nagyobb közösség vonzásával szemben.

Az azonosságtudat alakulásában lényeges, hogy milyen az együttélő nemzetiségek önmagukról és egymásról alkotott képe. Milyennek képzelik önmagukat és egymást. A nemzetek egymásról alkotott képével többek között William Buchanan és Hadley Conril foglalkoz-

ott. A kutatási eredmények és a belőlük levont következtetések azonban csak részben hasznosíthatók, mert nem érintik a nemzet és a nemzetiségek egymás közötti kapcsolatát. Az egymásról alkotott kép a mindennapi kölcsönös érintkezésen és a kommunikációs rendszeren keresztül alakul ki. Amit az egyik nemzetiség gondol a másikról, az döntően befolyásolja azt, amit róla gondolnak. Képletszerűen szólva: ha az *A* nemzet ideologizálja azonosságtudatát, mert dicsőbbnek, előkelőbbnek, fejlettebb képességűnek, ősisbbnek, műveltebbnek hirdeti önmagát, akkor a vele együttélő *B* nemzetiség sem fog lemaradni önszépítésben, képességeinek felülértékelésében. Ugyanakkor az ősiség és a kiválóság ideológiája elfogadhatja a hatalmi helyzetben levő *A* nemzet tagjaival — az ideológiának kiszolgáltattott személyekkel — a megkülönböztetés jogosságát, mintegy igazolja az „ők“ másrendűségét. Ilyen ideológiai és politikai viszonyok között elkerülhetetlenek a konfliktusok és az ellenállás növekedése. *S* megoldást sem lehet találni a kiválóság magasságából. A nemzetiségek közötti kölcsönös együttműködést és feladatvállalást a helyes önismeretre és megismerésre — az egymásról alkotott kedvező képre — lehet alapozni. Ezt kell kiegészíteni a kölcsönös értékcserevel.

Még valamit. Az egymásról alkotott ferde képet — mely végeredményben az önismeret eltorzulásából származik — táplálja a mindennapi gondolkodás. Az egyszerű ember életében a szembeszökő indítékok állnak előtérben, cselekedeteit, véleményét, magatartását döntően befolyásolják a szokások, hagyományok, benyomások, hiedelmek, téveszmék, előítéletek. Ezért nem mellékes, hogy mi rögződik az egyes emberek tudatába.

Az ifjúság neveléséről szólva elsősorban a *család* és az *iskola* fontosságát kell kiemelni, mert itt sajátítják el a társadalmi beilleszkedéshez és részvételhez szükséges szabályokat, készségeket, normákat, ismereteket. A család hatására fejlődik a beleélő képesség

(empátia) a személyközi (interperszonális) kapcsolatok ellenőrzése, a válaszok, jelzések, közlések értelmezése és a személyiség. Mindez együtt jár a „mi” tudat megszilárdulásával és az anyanyelv megtanulásával. A szülőkkel való azonosulás foka az ifjúkorban (a serdülőkortól kezdődően) jóval kisebb, mint a gyermekkorban. Ekkor már a szülőknél kívül más tekintélyt is ismernek, a kortárs csoportok is befolyásolják viselkedésüket, az iskola pedig „kisajátítja” a szülői funkciók egy részét.

Az azonosságtudat továbbfejlődése szempontjából döntő jelentőségű, hogy a fiataloknak *mit* és *hogyan* tanítanak az iskolában. Mindenekelőtt: az anyanyelven tanulás önmagában véve is az azonosulás megerősödését szolgálja. Az anyanyelv szabatos, változatos és helyes használata szerves tartozéka a nemzeti önkifejezésnek. Más szavakkal: azonosságom kulturált megfogalmazása egyenértékűségem bizonyossága.

Az anyanyelv ismerete önmagában azonban nem elégséges. Ugyanilyen jelentőségű a kultúra etnikai tulajdonságokat hordozó elemeinek megtanulása. (Természetesen a nyelv és a kultúra megismerése, egységes folyamat csak módszertanilag választható el egymástól.) Nem kell különösebben bizonyítani, hogy a nemzet, nemzetiség történetének és irodalmának tanítása az önismeret és az azonosság szilárd alapja. Az olyan nemzet és nemzetiség, mely elveszíti történeti emlékezetét, menthetetlenül elvesz, mert elszakad azonosságának történelmi folyamatosságától.

Mivel nem mindegy, hogy milyen az azonosságtudat jellege és minősége, szólnunk kell az önismeretről, azaz történelmünk, belső világunk ismeretéről, adottságaink és lehetőségeink felméréséről, a személyes és közösségi életcélok kijelöléséről. Az önismeret akadályozhat meg abban, amint egykor Széchenyi István írta, hogy a lelkesedés ne csapjon át gátlástalan rajongásba. Mért csak ily módon lehet egy nemzet vagy nemzetiség szabad és igazságos. A nemzeti és a nemzetiségi kultúra

is lehet tudathasadásos, amikor a beteges képzetek, téveszmék múltból és jelenről és az uralmi vágy rajongássá fokozza a lelkesedést.

Egy nép pusztta létezése nem lehet öncél. Az igazi öncél azokban az értékekben és vívmányokban van, amelyeket létrehoz. Még a harmincas években írta Makkai Sándor A. Meschendörfer könyvéről — Die Stadt im Osten — elmélkedve, ezeket a mondatokat. „Ha tehát az erdélyi magyarság a maga történetileg öntudatosított hivatását felismeri, s a maga nyelvének, kultúrájának, adottságainak és jellemének sajátos módján rendületlenül s talán reménytelenül megmarad amellett, hogy neki ebben az országban a lelki értékeket és az emberiség egyetemes gondolatait, gyakorlatilag az itt élő népek testvéri kapcsolatait kell munkálnia, akkor minden elzárkózásnál és mesterséges védőbástyánál hatalmasabb igazsággal biztosítja a maga jövőjét.” E humanista hagyomány szellemében kell tökéletesíteni az ifjúságnak szülőktől szerzett azonosságtudatát.

S mindenképpen individualizálni kell az ifjúság azonosságtudatát, felvértezve megfelelő kritikai érzéssel és tudással. Mert csak így lehet a valósághoz való viszonya alkotó jellegű.

A modern életforma, iparosítás, városiasodás, a családi keretek lazulása, a gyermeknevelés feladatait *viszonylag* kivonta a család felügyelete alól. A szülők nem mindig képesek olyan szabályok, magatartási formák megtanulására sarkallni, melyek a változó viszonyokból sarjadnak. Ez a feladat a pedagógusokra vár. A tanár magatartásával, elképzeléseivel, tudásával, társadalomfilozófiájának egészével vesz részt az oktató-nevelő folyamatban. Ilyen tekintélyt és ethoszt kell az iskolában megvalósítani. Módot kell találni a társaskapcsolatok, az együtt végzett munka formáinak megszervezésére, a gyermek- és ifjúsági szervezetek keretében éppúgy, mint a közművelődésben.

FÁBIÁN ERNŐ